

گوئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایلرده ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن درس کتابلاری حاقیندا

(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

گوئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایلرده

ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن

درس کتابلاری حاقیندا

(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

دکتر مع فرزانه

۱۹۴۵-۴۶نجی ایلرده، گوئی آذربایجاندا باش وئرن و هامیسی بیر ایل دوام ائدن ملی-دموکراتیک حرکاتین بو آز مدته اولکه نین بوتون سیاسی-اقتصادی و ملی-مدنی ساحه لرینده یاراتدیغی گۆزه چارپان دؤنوشلر و یئنی لیکلر کیمی، ملی معارف و تحصیل ساحه سینده حرکاتین تاریخی-ملی دنیمیز او یغون اوغورلو آدیملار گۆتورمگه موفق اولماسی ایدی.

بو اوغورلو آدیملاردان بیر، بلکه ده ان اؤنملی سی، آذربایجان دیلی نین رسمی اولاراق درس وئریلمه سی و بو ایش اوچون اورکدن قوپان و الدن گلن قایغی و باجاریق ایله معین درسلیکلر حاضیرلانماسی ایدی.

الته، گوئی آذربایجاندا بو ایش، یعنی مکتبلرده آذربایجان دیلینده درس کئچیریلمه ایشی، وقتيله بؤیوک پداگوگ و سارسلماز معاریف پرور حاجی میرزا حسن رشديه طرفیندن یئنی اصولدا قورولان مکتبلرین پروگرامین دا یئرلشدیریلیمیشدیر. بونون جانلی دلیلی ده ائله بؤیوک کیشی او ایلرده فونتیکی اسلوبونا اساسلاناراق شخصاً یازدیغی و چاپ ائتدیردیگی معروف آنادیلی وطن دیلی کتابی اولموشدور.

حاجی میرزا حسن رشديه نین قوردوغو یئنی مکتب او زمان آذربایجانین ترقی پروروالیسی میرزا علیخان امین الدوله طرفیندن حمایه ائدیلمگه حالده ارتجاعی قوه لرین توطئه و تشبثلری ایله دایاندریلیمیش و رشديه اؤزده چاره سیزلیکدن تهرانا کؤچموش و اورادا ایشین دوامینا شرایط یاراتماغا چالیشمیشدیر. بو ماجرالارین دوامیندا اجنبی لرین حمایه سی ایله قدرته ال تاپان رضاخان و اونون ایراندا آشیری ناسیونالیزم و شوونیزمه آرخالانان دیکتاتورلوغو کوبود و ایرنج آسیمیلیا سیاستی یوروتمگه خلقلره اؤز آنا دیلرینده یازماق و اوخوماغی یوخ، حتی دانیشماغی بئله یاساق ائتمگه جان آتمیشدیر. لکن، بو انسانین طبیعی حقوقون و ملی وارلیغین هدله ن تشبثلره باخمایاراق، حاجی میرزا حسن رشديه نین آذربایجاندا و ایراندا یئنی معارفین نشرینده گؤستردیگی شرفلی و اونودولماز ایشلری، حتی پهلوی دیکتاتورلوغو ایلرینده آشیری ناسیونالیزم باسقینی آلتیندا یازیلیمیش "تاریخ فرهنگ آذربایجان - آذربایجان معارفی نین تاریخی" کتابیندا بؤیوک حؤرمت و قایغی ایله یاد ائدیلمیش و اونون یازدیغی آنادیلی وطن دیلی اثری باشقا اثرلرایله بیرلیکده قیمتلندیریلیر (تاریخ فرهنگ آذربایجان، جلد اول، ص ۴۶۵-۴۷۱ - آذربایجان معارفی نین تاریخی، بیرنجی جلد، ص ۴۶۵).

گونئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایللرده ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن درس کتابلاری حاقیندا
(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

آذربایجاندا یئنی قورولموش ملی-دمکراتیک حاکمیت چیخاردیغی قرارلاردا آذربایجان خلقینین تمثیل ائدن ملی دیلین بوتون مکتبلرده اجباری صورته اوخونماسینی تاکید ائتمیشدیر. آبان آییندا ملی کنگره نین چیخاردیغی ۱۳-نجی بندینده دئییلردی: "ملی کنگره بوتون دولتی مدرسه لرده آذربایجان دیلین مجبوری صورته تدریس ائدیلمه سینی هیئت ملیه تاپشیریق وئریر و بو ملی وظیفه نی انجام وئرملگه مانع اولانلاری آذربایجان خلقی نین دشمنی حساب ائدیپ بونلارین ارتجاعی فکر و خائنه حرکتلرینه مانع اولماق اوچون جدی تدبیرلر گؤرسون (شهریورین اوایکیسی کتابی، ص ۳۵)".

بئله لیکله ملی-دمکراتیک نهضت غلبه چالاندان بلافاصله سونرا، معارف تشکیلاتیندا درس کتابلارینی داها سرعتله حاضیرلایب چاپ ائتمک اوچون قوجامان و تجربه لی معلم لر و معارف خادم لری نین اشتراکی ایله یاراناق کمیسیوندا ایش بؤلگوسی یارانیر و کتابلارین توپلانماسی سرعتله ایره لیله ییر. بو خصوصدا کتابلارین باشلانیشیندا ایثروئرلین "مقدمه نی" دینله مک داها یئرلی اولایلر:

"ایللردن بری ظالمانه سیاستلر نتیجه سینده آرادان آپاریلان آنادیلیمیزی یئنیندن حیاته کئچیرمک و بویوک تاریخلره مالک اولان یوردوموزی معارف و مدنیت ساحه سینده یوکسک انکشاف سویه سینده چاتدیرماقلا آذربایجان خلقینی آز بیر زماندا مترقی ملت لر جرگه سینده وارد ائله مگی آذربایجان ملی حکومتی ئوز برنامه سینده قید ائدیگینه گؤره، آقای محمد بی ریا جنابلاری معارف وزارتینه عهده دار اولان گوندن بوتون مکتبلرده آنادیلیمیزین رسمی تدریس اولماسینی و بو منظورون حسن اجراسینی تامین ائتمک اوچون تدریس اصولینی مکتبلرده دگیشدیریب یئنی بیر متود اوزره آنا دیلینده کتابلار تالیف ائتمک اوچون بیر کتاب قومیسونی تعیین ائدیلمه سینی ئوز بیرنجی نمره لی ۲۸ آذر تاریخلی امریه لری موجبنجه اعلان بویورموشدیلار. او قومیسون تحقیقات و مطالعه لری نتیجه سینده بو کتاب بوتون آذربایجان مکتبلرینین برینجی (ایکینجی، اوچونجی) صنفینده تدریس اوچون تصویب و چاپ اولوندی. امید اولونور آذربایجان اولادی آنا قوجاغیندا ایرلمدان ئوز گه لر طرفیندن تحمیل اولونان یاد دیلی ئوگر نمک زحمتیندن قورتولوب یئنی اصول اوزره آذربایجان دیلینده یازیلان کتابلاردان آریغ جاسینا استفاده ائدیپ آز بیر مدته بویوک موفقیتلره نایل اولاجاقلار. آذربایجان معارف وزارتیه ناطباعات ادارسی"

کتابلارین حاضیرلانماسیندا بوتون امکانلاردان فایدالاندیغی و اولاردا درج اولان مطلبلرین اوشاقلارین یاشلاری، پداگوژیک احتیاجلاری و عمومی معلوماتلاری ایله یاخیندان ایلگیلی اولدوغو حالدا، عجله ایله حاضیرلانیب چاپ و نشر اولدوغوندا اولاردا بعضی فنی چاتیشمازلیقلار یوخ دگیلدی. بونونلا بئله، کتابلار، اوشاقلار و اولارین عائله لری زرفیندن بویوک علاقه و سئوینج ایله قارشیلانیردی. اوشاقلار ایلک دفعه اؤز آنا دیلرینده اوخودوقلاری و جمعیتده خص. صیله کندلرده چوخلوغ تشکیل دئدن سوادسیز اتالار و آنالار اوشاقلارین اوخویوب یازدیقلارینی آنادیلقلاری اوچون سئوینیر و گووه نیردیله ر و من شخصاً مسئله ایله یاخیندان ایلگیلندیگیمدن آرابیر و یول اوستو مدرسه لره باش وورار و اورادا اوشاقلارین کتابلارا هانسی احساسلار یاشادیققلارینی و نه کیمی موضوعلاری داها چوخ خوشلادیقلارینی اؤیره نیردیم. مدت چوخ آز اولدوغونا باخما یاراق بوتون صنفلرده انشا، املا و اوخومادا گؤزه چاریان ایره لیله مه دوتولوردو. ان دفته لایق مسئله لردن بیر ایلک صنفده درس دن اوشاقلارین مکتبه قایتمالاری و اؤز دیلرینده یازیلیمیش درس کتیبینی علاقه ایله اوخومالاری ایدی.

گونئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایللرده ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن درس کتابلاری حاقیندا

(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

کتابلاردا چوخ اساس یئر وئرلین موضوعلاردان بیرى معروف شاعرلرین ادیبلرین، تاریخى قهرمانلارین ترجمه حالى و اثرلریندن گتیریلن نمونه لرایدى. کتابلار اولدوقجادموکراتیک اسلوب و دونیا گوروشى ایله یازیلیمیش و اونلاردا ساغلام ملی و انسانی باخیشدان باشقا هئچ بیر اینانیشا یا سیاسی مکتبه سایقى یا نفرت یئرلشمیردی.

خلق کتله لری بو کتابلاری سئودیکلری حالدا، بونلاری بلکه سئومه یئلرده وارایدی. بونلار کتابلارین ایلك صفحه سینده رضاخان و اونون توره مه سینین عکسینی گورمک آرزوسوندا اولان شاهپرست شونیستلر، خلقی جهالت و اسارتده ساخلاماغا جان آتان تئویو فنودالار و خلق دشمنلری و جمعیتینده خلقین حسابینا یاشایان طفیلرلرایدی.

تکجه ملی معارف ساح سینده یوخ، بلکه بوتون مدنی ساحه لرده گورونن ایشلر، داخلی مرتجعلر و اونلارین لندن و واشینگتن داکى حمایتچیلرینی کوله لیک زنجیرلرینی قیران آذربایجانا قارشى توطئه یاراتماقدا و یئری گلیرسه اولکهنی قانا بویاماقدا بیرلشدیریر و او گونلرین شاهدی اولان ب.ق. سهندین دئدیگی کیمی:

بو سس گورلادیقجا بیر شیمشک کیمی، ووروب تیره دیردی ظلمون بناسین.

اونون حدتیندن گولایان اولاد، یاخیردی شاهلارین کهنه دونیاسین...

یوخسا دوشمانلاردا دویوردو بونو بو سس ده توپلانان بویوک قدرتی

"بوتون آسیانی توتاجاق بو سس،" اوکی، گورنمزدی بو "فلاکتی"

هر یاندان اولاشدی باقولار، ایتلر سانکی کایناتا دوشدو ولوله.

گرک دیر شرقده بوغولا بو سس دییه،-کهنه دونا وئردی ال-ساله.

لوندوندا باشلادی گیرل حرکات واشینگتن داکى قشوم تدارکات.

"خلیجه" بوللاندی حربی گمیلر...

تایخه هدفه، وطنه، یولا، جان قوربان اندنلر هئچ ه آز دگیل

عزیزلرین قوربان وئرئلرده وار (منایه آپارمیش اوغلونو خلیل)

آنچاق بیر ملتین قوربان اولماسین تاریخ گؤستمه ییر هئچ واخت، هئچ زامان

قوی بیرده سؤیله ییم دونیالار بیلسین صلحه قوربان اولدو آذربایجان

(ب.ق. سهندین هله چاپ اولمامیش خاطره پوئماسیندان)

صلحه قوربان ائدیلمیش آذربایجان قانا بویاندی، اونون مینلرله اوغوللاری ساتقین شاه حکومتی آگنتلری و قان ایچن فنودالارین مزدورلاری نین الی ایله محکمه سیز و سئوال-سورغوسوز کوچه ده-باجادا و حتی عائله لری نین گوزو اؤنونده قورشونادیز ییلدیلر.

یوزمینلر انسان یوردوندان-یوواسیندان قوپاریلیب سورگون ائدیلدیلر. واری-یوخوتلانمیش آذربایجان یئنه بیر امنیت سیز اولکهنه چئوریلدی و اورادان کؤچنلرین و باش گؤتوروب قاچانلارین سایى قات-قات چوخالدى. کتاب، نشریه و روزنامه یازانلاریوخ، حتی کتابلار، نشریه لر و روزنامه لر آذربایجان دیلینده یازیلدیقلاری اوچون محکمه یه چکیلدیلر.

گونئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایلرده ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلمن درس کتابلاری حاقیندا

(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

دارآغاجلاری باشیندا اؤز شرفلی اوغوللارینی بوغازیندان آسلانمیش گۆرن خلق، بوآغاجلارین آیغیندا دا آنا دیلینده یازیلیمیش کتابلارین یانیب کول اولدوغونون شاهدی اولدو.

کتابلارین یانیدریلما فاجعه سی بالاش آذراوغونون قلمیندن دینله مک داها اؤتگون اولایلر:

"بیر خلقین تفکر و دونیاسی نین یادگارلاری اولاندی. آلولارین دیللی کتابلاری و اراقلا دیقجا نئچه نئچه داهی نین، متفکرین و صنعت بهادرلری نین شکلی سانکی تونقالین آراسیندا بویلاب بو جلا دلارا غضب و نفرت له باخیردی. آرابیر گوجله نن نسیم یانیب قالالمیش و رقلری تونقالین اوزه رینه قالدیریر، یاخینداکی آغاجلارین چیلپاق بوداقلارینا یاپیشدیریب غریبه بیر منظره یارادیردی..."

(بالاش آذراوغلو، آذربایجان معلمی نین ۲۴ فورال ۱۹۸۲نجی ایل نمره سینده "یانیدریلیمیش کتابلار" عنوانلی مقاله دن)

اما او قانلی و قورخونج گونلر بوتون دونیا سوسدو. نه او جاقلار آذربایجانا گیریپ چیخان انفور، سیا مخبرلر نین جینفری چیخدی، نه بیرلشمیش ملت، نه یونسکو و نه حقوق بشر داشین سینه سینه وورانلاردان بیر سس ائشیدلیدی. یئنه ساغ اولسون قاراش، یئنه ابدی اولسون قاراش آندی.

ایندیلیکده دیلمیزی اؤیرتمک ایچون یوندان داها ال وئیشلی و داها کامل درس کتابلاری یازماق لازیم گلدیگی حالدا، بو کتابی او بؤیوک و شرفلی آدیمین بیر یادگاری کیمی، خلقیمیزین ایلر بوندان اول قوردوغو ملی معارفین یادگاری کیمی نشر ائدیریک. او ایلرده بو کتابین سراسیندا چاپ اولموش آیری درس کتابلاری نین تازادان چاپ ائدیلمه سی آرزوسیندا ییق.

xxx

بئله لیکله خلقیمیزین قوقنوسو سانیلان کتابلار حاقیندا آچیلان صحبتی اونلارلا باغلی اولان آجی شیرین خاطره لردن دانیشمادان باغلاماق اولماز. آشاغیدا بو خاطره لردن ایکس بلکه ده فرصت اولسا اوچ نمونه اولراق اوخوجولارلا قونوشماغی یئرلی سانیرام.

بو خاطره لرین بیر شخصنا منیم اؤزومله ایلگیلی دیر: بیر گون کتابلارین یازیلما سیندا اشتراک ائدن قوجامان معلم حسین امید من اولدوغو دولتی کتابخانایا گلیمیشدی. او بؤیوک آذربایجان شاعری نظامی نین ترجمه حالی ایله بیرلیکده بیر یا یکی قطعه شعر آردینجا گزیردی. حسین امید منیم و بیر چوخلاری نین ادبیات معلمی اولموش، چوخ ساوادلی و اهل قلم آدم اییدی. او منظورونو سؤیله ینجه من یظامی نیم مخزن الاسراریندا اولان انوشیروان ایله وزیرین یکی قوشون قونوشدوغونو ائشیتدی کله حکایه نی داها مناسب ساندم. او، بونو ائشیتجک قاشلارین چاتدی و عضبی حالدا دئدی: دئییه سن سنین ده دارتیلما میش دنین وار. قوشلارین دانیشدیغی حکایتین انوشیروانا نه دخلی وار؟ من دئدیم: اوستاد، حکایتده انوشیروانین آدی چکیلر. او منیم سؤزومه اینانما دیغینی بیلدیرمک اوچون دئدی: حاضیرام سنله شرطه باغلا یام. دئدیم: وارام، اما نه دن؟ او دئدی: سن سئچ! دئدیم: بیر جلد نظامی کلیاتیندان. او قبول - دئییه دوروب گئتدی. من صاباح اداره یه چاتاندا گوردوم آقای امید قوتوغوندا بیر جلد کلیات نظامی او توروب منی گؤزله بیر. سلام علیکدن سونرا او کتابی منه وئریب عذر دیله یه دیله یه منیم آلنیمدان اؤپدو و دئدی: سن حقل ایدین. لکن کتاب اونون شخصی کتابخاناسیندان اییدی، بئله اولماسایدی دا اونو قبول ائده بیلیمزدیم. همیشه سایغیلی اولان کیشی بو چکیشمه دن سونرا گوروشلرده سلام وئرمکده منی قاباخلاماغا چالیشاردی.

گونئی آذربایجاندا ۱۹۴۵-۴۶نجی ایلرده ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن درس کتابلاری حاقیندا
(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

xxx

کتابلارین ترتیب ائدیلمه سینده و چاپیندا هامیدان چوخ چالیشانلاردان بیری محمدلوی عباسی ایدی. کتابلار چاپ اولوب، مکتبلره گونده ریلدیگی سیرادا بیرگون قومسیون عضولریندن نئجه سی محمد بی ریا و اونون معاونلری ایله بیرلیکده اولدوغلاری زمان عضولردن بیری (آدی یادیمدا قالماییب) محمدلودان آد چکیب و اونو زحمتلریندن لایقینجه تقدیر اولونماسینی طلب ائدیر. بی ریا اؤزونه خاص شیوه ایله، یاری شوخی، یارای جدی دئگیب: محمدلوی عباسی اؤزونه یازدیغی ترجمه حالین یاغینی هامیدان چوخ ائله دیگی و آذربایجان اؤزونه چیخدیغی بس دگیل، گئنه مکافات ایسته ییر؟ (بی ریانین آذربایجان اؤزونه چیخدیغی سؤزو ایهاملی ایدی. محمدلوی عباسی انطباعاتدا چالیشدیغی سیرادا معلملردن (آذربایجان) آدیندا مدتی بیر معلمه ایله ائولنمیشدیر).

xxx

یاداشتیم گوجلو اولدوغو حالدا، بیلیمیرم کتابلارین یاندیریلما صحنه سینین اوزاقدان یایخیندان گؤرموشم، یوخسا یوخ، او گونلر من ده بیر چوخلاری کیمی درین بیر روحی و معنوی بحران گئچیریردیم. لکن، ایستر گؤرموش و یا گورمه میش اولسام، بو فاجعه من ده سیلینمز بر روحی ایز سالمیش و بئله بیر آرزونون عؤمور دیله گی اولدوغونا یئر آچمیشدیر. اؤز اؤزلوگومده بئله قارار گلیمشیدیم کی ساغلیق اولسا، حیات وفا قیلسا بیر گوندن مین گونه بو کتابلاری یئنی دن، هم ده اولدوقجا بؤیوک تیراژلا اولارین منجه سینده هئچ جور ال آپارمادان چاپ ائدیم. اوغورلار اولسون کی بودیلک ۱۹۷۸نجی ایل انقلابیندان سونرا دوغورلدی و من نسخه لری نین اله گتیرمه سی چوخدا آسان اولمایان بو کتابلاری بیرسیرنین آردینجا هر بیر اون مین، بئش مین تیراژیندا و بیرنجی، ایکینجی کتابی یکی دفعه فرزانه انتشاراتیندا چاپ ائدیلمه سینه بسله نیلن تاریخی قایغی هر کتابین اوست قابیغیندا یازیلیمیش سؤزلر ایله داها دا آیدینلاشیردی:

”بیر چوخ ایللر بوندان اول، آنا دیلیمیزی (اشاقلارا) اؤیرتمک ایچون آذربایجان ملی معارف طرفیندن درس کتابلاری سیراسیندا نشر ائدیلمیش بو کتاب، اونا اولان بیر پارافنی نقصانلارلا بئله، دیلیمیزی خلقه و هامیدان آرتیق آذربایجان اشاقلارینا درس وئرمک اوغروندا گؤتورولموش بؤیو و شرفلی آدیمدیر.